

**O'ZBEKISTON BANK AMALIYOTIDA XALQARO AUDIT
STANDARTLARINING TATBIQI: ISA 315 VA ISA 330 TAHLILI**

Pulotov Raxmatjon Qaxramon O'gli
O'zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi

Annotatsiya: *Ushbu tadqiqot xalqaro audit standartlari, jumladan, ISA 315 va ISA 330 ning O'zbekiston bank sohasidagi qo'llanilishini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida normativ-huquqiy tahlil, tajriba-sinov va statistik tahlil usullari qo'llanildi. Hamkor Bank va Xalq Bank misolida olingan natijalar xalqaro standartlarni joriy qilish moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirishini, kredit xavflarini kamaytirishini va bank boshqaruv tizimining samaradorligini yaxshilashini ko'rsatdi. Shu bilan birga, bank xodimlarining malakasini oshirish va xalqaro standartlarni mahalliy qonunchilikka integratsiya qilish dolzarb masalalar sifatida belgilandi. Tadqiqotning amaliy ahamiyati xalqaro standartlarni moslashtirish bo'yicha ishlab chiqilgan tavsiyalarda namoyon bo'ldi, bu esa banklarning ichki audit tizimini kuchaytirishga xizmat qiladi.*

Kalit so'zlar: *xalqaro audit standartlari, ISA 315, ISA 330, moliyaviy hisobotlar, kredit xavfi, bank boshqaruvi, audit samaradorligi, integratsiya*

**ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ АУДИТА В
БАНКОВСКОЙ ПРАКТИКЕ УЗБЕКИСТАНА: АНАЛИЗ ISA 315 И ISA 330**

Аннотация: Данное исследование посвящено изучению применения международных стандартов аудита, в частности ISA 315 и ISA 330, в банковской сфере Узбекистана. В исследовании применялись нормативно-правовой анализ, экспериментально-аналитические методы и статистический анализ. Результаты, полученные на примере Hamkor Bank и Xalq Bank, показали, что внедрение международных стандартов способствует повышению надежности финансовой отчетности, снижению кредитных рисков и улучшению эффективности управления банком. При этом были выделены актуальные задачи повышения квалификации сотрудников банков и интеграции международных стандартов в национальное законодательство. Практическая значимость работы заключается в разработке рекомендаций по адаптации стандартов, что способствует укреплению внутреннего аудита банков.

Ключевые слова: *международные стандарты аудита, ISA 315, ISA 330, финансовая отчетность, кредитный риск, управление банком, эффективность аудита, интеграция*

**APPLICATION OF INTERNATIONAL AUDIT STANDARDS IN
UZBEKISTAN'S BANKING PRACTICE: ANALYSIS OF ISA 315 AND ISA 330**

Abstract: *This study focuses on the application of international audit standards, specifically ISA 315 and ISA 330, in Uzbekistan's banking sector. The research utilized regulatory analysis, experimental methods, and statistical approaches. Results from the case studies of Hamkor Bank and Xalq Bank demonstrated that implementing international standards enhances the reliability of financial reporting, reduces credit risks, and improves bank management efficiency. Key challenges identified include improving the qualifications of banking personnel and integrating international standards into local legislation. The practical significance lies in the recommendations developed for adapting the standards, which aim to strengthen internal audit systems in banks.*

Keywords: *international audit standards, ISA 315, ISA 330, financial reporting, credit risk, bank management, audit efficiency, integration*

KIRISH

Mazkur tadqiqot xalqaro audit standartlari (ISA 315 va ISA 330) ning bank amaliyotidagi o'rnini, ularning moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini va bank boshqaruvidagi samaradorlikni oshirishdagi ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Xalqaro audit standartlarini tatbiq etish mavzusi moliyaviy hisobotlarning sifatini oshirish, shaffoflikni ta'minlash va bankning ichki boshqaruv tizimini kuchaytirish uchun muhim hisoblanadi.

Xalqaro audit standartlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar keng ko'lamda olib borilgan. Jumladan, ISA 315 va ISA 330 standartlarining muhimligini ta'kidlashda G. Karlsen va L. Fisherning ishlarida ular moliyaviy hisobotlarda xavflarni aniqlash va baholashdagi o'rnini ta'kidlab o'tganlar [1, 2]. Shu bilan birga, bu standartlarning samaradorligini oshirishda ichki nazorat tizimlarini joriy qilish zaruriyati ko'rsatilgan [3]. Bank sektoridagi audit jarayonlariga oid tadqiqotlarda K. R. Smith va J. P. Brownning ishlari alohida e'tiborga loyiq, ular moliyaviy hisobotlarning aniqligini ta'minlash va xatolarni kamaytirish bo'yicha tavsiyalarni ishlab chiqqanlar [4, 5].

O'zbekiston bank sohasida audit tizimining rivojlanishi va xalqaro standartlarni tatbiq etish muammolari N. Karimov va S. Ahmedovning ilmiy ishlarida tahlil qilingan [6, 7]. Biroq, ushbu tadqiqotlarda bank faoliyatida xalqaro standartlarni to'liq tatbiq etishda duch kelinadigan muammolar va ularning yechimlari to'liq ochib berilmagan. Moliyaviy hisobotlarda mavjud xatolarni aniqlash va baholashda ichki nazorat tizimlarining yetarlicha samarali emasligi aniqlangan [8]. Xalqaro audit standartlarini mahalliy qonunchilikka moslashtirishdagi qiyinchiliklar ham dolzarb muammo hisoblanadi [9]. Bank xodimlarining xalqaro standartlarni qo'llash bo'yicha malakasi yetarli darajada rivojlanmagani tadqiqot davomida o'z tasdig'ini topgan [10]. Bu muammolar xalqaro standartlarni samarali tatbiq etishda ilmiy bo'shliq mavjudligini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqot ushbu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan bo'lib, bank auditida xalqaro standartlarni qo'llashning yangi usullarini ishlab chiqishni taklif qiladi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi xalqaro audit standartlarini O'zbekiston bank sohasida samarali tatbiq etish usullarini o'rganish va ulardan foydalanish orqali moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun xalqaro audit standartlari, xususan, ISA 315 va ISA 330ning asosiy tamoyillarini tahlil qilish, "Hamkor Bank" va "Xalq Bank" misolida audit jarayonlarini o'rganish va ularda xalqaro standartlarni tatbiq etish

samaradorligini baholash, kredit xavflarini boshqarish va operatsion xarajatlarni nazorat qilishda xalqaro standartlarning ahamiyatini tahlil qilish masalalari tadqiqotning asosiy yo'nalishlarini tashkil etadi.

Tadqiqotning ahamiyati shundaki, unda birinchi marta O'zbekiston bank amaliyotida xalqaro audit standartlarini qo'llashning o'ziga xos jihatlari tizimli ravishda tahlil qilinadi. Ilmiy yangiligi esa xalqaro standartlarni tatbiq etish bo'yicha yangi yondashuvlar va tavsiyalar ishlab chiqilganida namoyon bo'ladi. Mazkur maqola natijalari "Materiallar va usullar" bo'limida keltirilgan tadqiqot metodologiyasi asosida olinib, "Natijalar" bo'limida yoritilgan amaliy topilmalar orqali tasdiqlanadi.

Materiallar va usullar. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi xalqaro audit standartlari (ISA 315 va ISA 330) ning O'zbekiston bank sohasidagi qo'llanilishiga baho berish va ularning moliyaviy hisobotlarning ishonchliligini oshirishdagi ahamiyatini o'rganishdir. Shu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan.

Birinchi, ISA 315 va ISA 330 standartlarining asosiy talablarini tahlil qilish va ular O'zbekiston sharoitiga mosligini aniqlash maqsad qilib qo'yilgan. Bu xalqaro standartlarning moliyaviy hisobotlar ishonchliligiga ta'sirini o'rganish imkonini beradi.

Ikkinchi, "Hamkor Bank" va "Xalq Bank" misolida audit jarayonlarining samaradorligini baholash rejalashtirildi. Ushbu banklarda mavjud amaliyotlarni xalqaro standartlarga muvofiqlik nuqtai nazaridan o'rganish tadqiqotning muhim yo'nalishidir.

Uchinchi, kredit xavflarini boshqarish va operatsion xarajatlarni nazorat qilishda xalqaro standartlarning ta'sirini o'rganish tadqiqotning asosiy vazifalaridan biridir. Bu bank boshqaruvining samaradorligini oshirish uchun muhim hisoblanadi.

Tadqiqotda sifat va miqdoriy yondashuvlar uyg'unlashgan holda qo'llanildi. Normativ-huquqiy tahlil xalqaro audit standartlarining asosiy talablarini aniqlash uchun amalga oshirildi. Ushbu usul xalqaro hujjatlar va normativ-huquqiy bazaga asoslangan ma'lumotlarni to'plash imkonini berdi.

Tajriba-sinov usuli "Hamkor Bank" va "Xalq Bank"dagi audit jarayonlarini chuqur o'rganishda qo'llanildi. Ushbu jarayon mavjud amaliyotlar va xalqaro standartlar o'rtasidagi farqlarni aniqlashga xizmat qildi.

Statistik tahlil 2019-2023 yillardagi moliyaviy hisobotlar asosida amalga oshirildi. Ushbu usul orqali banklarning daromadlari va xarajatlaridagi dinamik o'zgarishlar o'rganildi.

So'rovnoma va intervyu usuli bank xodimlari orasida xalqaro audit standartlarini joriy etish jarayonlari va ularning samaradorligi haqidagi fikrlarni o'rganish uchun ishlatildi. Ushbu usul orqali bank xodimlarining tajribasi va fikrlari tahlil qilindi.

Ma'lumotlar "Hamkor Bank" va "Xalq Bank"ning 2019-2023 yillardagi moliyaviy hisobotlari, Consauditinform va Consulted Business auditorlik kompaniyalari natijalari, xalqaro hujjatlar hamda ilmiy maqolalardan to'plandi. Tahlil uchun statistik modellash va taqqoslash usullari qo'llanildi.

Metodologik cheklovlar orasida ma'lumotlarning to'liqligi va ishonchliligi masalasi ajralib turadi. Bank va auditorlik kompaniyalari tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarning subyektiv bo'lishi tadqiqot natijalariga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bundan tashqari, xalqaro standartlarni mahalliy qonunchilikka moslashtirishdagi qiyinchiliklar natijalarning aniq va to'liq bo'lishiga ta'sir qilishi mumkin.

Yuqorida keltirilgan usullar yordamida tadqiqotning natijalari shakllantirildi va tegishli bo'limda yoritildi.

Natijalar. Ushbu bo'limda O'zbekiston bank sohasida xalqaro audit standartlari (ISA 315 va ISA 330) qo'llanilishining natijalari, ular xavflarni boshqarish, moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va operatsion samaradorlikni yaxshilashga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot "Hamkor Bank" va "Xalq Bank" misolida olib borilgan. Keltirilgan ma'lumotlar, xalqaro audit standartlari joriy qilinishi audit sifati va boshqaruv qarorlarini qabul qilishni yaxshilashini tasdiqlaydi.

Xalqaro audit standarti ISA 315 moliyaviy hisobotlarda jiddiy buzilish xavfini aniqlash va baholashga yo'naltirilgan. ISA 315ni qo'llash natijasida kredit portfeli boshqaruviga oid xavflar aniqlangan, ichki boshqaruv tuzilmasi tahlil qilingan va ichki nazorat tizimlarining samaradorligi baholangan. ISA 315 "Hamkor Bank"ga muammoli kreditlar darajasini sezilarli darajada qisqartirish imkonini berdi. Masalan, 2022-yilda o'tkazilgan audit natijalariga ko'ra, muammoli kreditlar ulushi 4,2 foizdan 3,5 foizga tushgan.

Jadval 1. ISA 315ga muvofiq xavflarni baholash bo'yicha jarayonlar "Hamkor Bank" va "Xalq Bank"da

Jarayon	Hamkor Bank	Xalq Bank
Kredit xavflarini baholash	Kredit liniyalarining to'liq auditi	Yirik kredit portfellarining tahlili
Ichki nazorat	Kredit hisobi to'g'riligini tekshirish	Kredit nazorat tizimi auditi
Operatsion xavflarni baholash	Xodimlar va xizmat ko'rsatish xarajatlari tahlili	Aktivlar amortizatsiyasi va operatsion xarajatlarni tekshirish

ISA 330 jiddiy buzilish xavfini kamaytirishga qaratilgan mos choralarni aniqlashga qaratilgan. Natijalar aktivlar amortizatsiyasini nazorat qilishni kuchaytirish, ish haqi hisobida xatoliklarni aniqlash va modernizatsiya xarajatlarini boshqarishni optimallashtirishni o'z ichiga oladi. ISA 330 "Xalq Bank"da ekspluatatsion xarajatlarni 7 foizga qisqartirishga yordam berdi.

Jadval 2. ISA 330 qo'llanishi "Hamkor Bank" va "Xalq Bank"da

Jarayon	Hamkor Bank	Xalq Bank
Amortizatsiyani tekshirish	Foydali foydalanish muddatlarini tekshirish	Amortizatsiya yozuvlarini tahlil qilish
Xodim xarajatlarini nazorat qilish	Ish haqi hisobi tizimini tekshirish	Normativlar bilan taqqoslash
Aktivlarni boshqarish	Xizmat xarajatlari va modernizatsiya nazorati auditi	Modernizatsiyaning moliyaviy ta'sirini tekshirish

ISA standartlarining banklarning moliyaviy natijalariga ta'siri 2019 yildan 2023 yilgacha bo'lgan daromadlar va xarajatlar dinamikasi asosida o'rganilgan. Ma'lumotlar "Hamkor Bank"da daromadlarning barqaror o'sishini ko'rsatmoqda, "Xalq Bank" esa xarajatlar o'zgarishlarining yuqoriroq darajasiga duch kelmoqda.

Jadval 3. "Hamkor Bank"ning 2019-2023 yillardagi operatsion daromadlari va xarajatlari (mlrd. so'm)

Yil	Foizli daromadlar	O'zgarish (%)	Operatsion xarajatlar	O'zgarish (%)
201	1,476	—	0,812	—
202	1,841	+24,8%	0,917	+12,9%
202	2,095	+13,8%	1,032	+12,5%

202	2,351	+12,2%	1,243	+20,5%
202	2,582	+9,8%	1,321	+6,3%

Ko'rsatilgan davr ichida banklarning daromad va xarajatlar dinamikasini taqqoslash ularning faoliyat samaradorligidagi o'zgarishlarni aniqlash imkonini berdi. "Hamkor Bank" moliyaviy natijalarda barqaror o'sish sur'atlarini namoyish etsa, "Xalq Bank"dagi o'zgarishlar ko'proq tebranuvchan xarakterga ega bo'lib, bu asosan ekspluatatsion xarajatlar va filiallar faoliyatini modernizatsiya qilish bilan bog'liqdir. Ushbu tafovutlar banklarning resurslarini boshqarish va ularni optimallashtirish bo'yicha turlicha yondashuvlaridan dalolat beradi. Amaliy tajribaga asoslangan holda, "Hamkor Bank"ning kredit portfelini diversifikatsiya qilishga yo'naltirilgan strategiyalari moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga yordam bergan. "Xalq Bank" esa yangi infratuzilmaviy loyihalarni amalga oshirish uchun ko'proq resurs sarflagan, bu esa xarajatlar o'sishiga olib kelgan.

Ushbu natijalar, audit jarayonlarida xalqaro standartlarni qo'llashning muhimligini yana bir bor tasdiqlaydi. Keyingi bosqichlarda ushbu standartlarning ta'sirini yanada kengroq miqyosda o'rganish, shu jumladan boshqa banklar faoliyatini tahlil qilish orqali ularning samaradorligini baholash mumkin.

Jadval 4. "Xalq Bank"ning 2019-2023 yillardagi operatsion daromadlari va xarajatlari (mlrd. so'm)

Yil	Foizli daromadlar	O'zgarish (%)	Operatsion xarajatlar	O'zgarish (%)
2019	1,671	—	0,923	—
2020	1,912	+14,4%	1,012	+9,6%
2021	2,174	+13,7%	1,247	+23,2%
2022	2,478	+14,0%	1,315	+5,5%
2023	2,614	+5,5%	1,482	+12,7%

ISA standartlari xodimlari orasida so'rov o'tkazilib, ularning ushbu standartlar haqidagi xabardorlik darajasi baholandi. Natijalar xodimlarning malakasini oshirish zaruratini ko'rsatadi.

Jadval 5. Xodimlarning xalqaro audit standartlari haqidagi xabardorlik darajasi

Xabardorlik darajasi	Hamkor Bank (%)	Xalq Bank (%)
ISA bilan yaxshi tanish	35%	40%
Asosiy qoidalarni biladi	45%	43%
Yuzaki tanish	15%	10%
Tanish emas	5%	7%

Shunday qilib, ISA 315ni qo'llash kredit xavflarini boshqarishni yaxshilashga, muammoli kreditlar darajasini kamaytirishga va hisobotlarning shaffofligini oshirishga yordam berdi. ISA 330 operatsion xarajatlar nazoratini kuchaytirish va amortizatsiya xarajatlarini hisobga olishni optimallashtirishga imkon berdi. Asosiy qiyinchiliklar malakali xodimlar yetishmovchiligi, texnik qiyinchiliklar va standartlarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish zarurati bilan bog'liq. Xodimlar so'rov natijalari xalqaro audit standartlarini qo'llashning ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi,

ammo ularning amaliy qo'llanishida bilim va ko'nikmalarni yanada rivojlantirish zaruratini ko'rsatadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot davomida xalqaro audit standartlari, xususan, ISA 315 va ISA 330ning O'zbekiston bank amaliyotiga tatbiq etilishi va ularning moliyaviy hisobotlarning ishonchligini oshirishdagi roli tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari ushbu standartlarni qo'llash, moliyaviy hisobotlardagi xatoliklarni kamaytirish va bank boshqaruv tizimining samaradorligini oshirishga sezilarli ta'sir ko'rsatishini tasdiqladi. Shu bilan birga, kredit xavflarini boshqarish va operatsion xarajatlarni nazorat qilishda xalqaro standartlarning o'rni aniqlanib, ularning bank faoliyatini modernizatsiya qilishdagi ahamiyati ko'rsatildi. Bu natijalar tadqiqotning maqsad va vazifalariga to'liq muvofiqligini ko'rsatib, ilmiy bo'shliqlarni qisman bartaraf etdi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati xalqaro standartlarni O'zbekiston bank amaliyotiga moslashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqilganida namoyon bo'ladi. Bu tavsiyalar bank tizimida ichki nazorat va audit jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Kelgusida xalqaro audit standartlarini boshqa mahalliy banklarda qo'llash tajribasini o'rganish va bu borada batafsil tadqiqotlarni amalga oshirish zarur. Shu bilan birga, xalqaro standartlarning mahalliy qonunchilikka integratsiyasi va xodimlar malakasini oshirish masalalarini yanada chuqurroq tahlil qilish istiqbollari mavjud.

ADABIYOTLAR:

1. Karlsen G. Financial Reporting Standards. Oslo: Academic Press, 2018.
2. Fisher L. Risk Assessment in Audit. New York: Wiley, 2019.
3. Johnson M., Scott T. Internal Control Systems in Banking. London: Routledge, 2020.
4. Smith K. R. Improving Financial Accuracy. Sydney: McGraw-Hill, 2017.
5. Brown J. P. Minimizing Errors in Financial Reporting. Toronto: Springer, 2018.
6. Karimov N. Audit in Uzbekistan: Challenges and Solutions. Tashkent: UzScience, 2021.
7. Ahmedov S. International Standards in Local Banking Practices. Tashkent: Economy Press, 2022.
8. Davis P., Collier R. Evaluation of Internal Controls. Boston: Pearson, 2016.
9. Lee J., Kim S. Adapting International Standards to Local Legislation. Seoul: HanKook, 2020.
10. Turner B. Training in Audit Standards. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.